

CANVI SOCIAL I CRISI ECOLÒGICA A LES ILLES BALEARS

Bernat Riutort Serra i Joaquín Valdivielso Navarro*

a J. Valdivielso (ed.), *Les dimensions socials de la crisi ecològica*, Edicions UIB, 2004.

La societat balear s'ha convertit en un autèntic laboratori social, en expressió de moltes de les tendències assenyalades pels teòrics socials de la modernitat i la globalització en quant a canvi social, cultural, econòmic i ecològic. Pionera en activisme conservacionista a tot l'Estat, depenent en exclusiva d'una de les economies regionals més terciaritzades i turístiques del món, extraordinari espai d'hibridació cultural, producte d'una transformació multidimensional pròpia de canvi d'època però concentrada just en l'espai d'una generació... aquesta societat «postindustrial», viu, a pesar de tot, autoconfrontada als límits d'un procés de desenvolupament que no deixa de crear contradiccions. Paradigma de canvi estructural accelerat, el cas balear expressa la relació estreta que es dona entre processos de creixement econòmic, modernització i globalització, però també entre canvi ecològic i reflexivitat social.

L'objecte d'aquest treball és il·lustrar aquest magna de mutacions, en primer lloc, descrivint l'evolució general de l'estructura econòmica; en segon; esqueixant analíticament les diferents dimensions institucionals en què els cicles econòmics tenen lloc; en darrer terme, mostrant la forma concreta en què la crisi ecològica apareix enquadrada dins el marc general dels canvis culturals, econòmics i socials.¹

* **Bernat Riutort i Joaquín Valdivielso** són professors de filosofia moral i política en la Universitat de les Illes Balears. Riutort ha estat membre fundador de l'Asociación Iberoamericana de Filosofía Política i col·laborador de la Revista Internacional de Filosofía Política (RIFP), recentment ha publicat *Razón política, globalización i modernidad compleja* (El Viejo Topo, 2001) i editat *Conflicto político global y nuevo orden mundial* (Icaria, 2003). Valdivielso ha estat *research fellow* a la Escola de Política, Relacions Internacionals i Medi (SPIRE) de la Universitat de Keele (Regne Unit), i ha centrat la seva recerca a la ètica i política del medi ambient; autor de *¿A qué llamamos ecotaxa?* (Monograma, 2001), «El espacio del ecologismo en la filosofía política» (*RIFP*, 19, 2002).

Les idees aquí presentades no s'entendrien sense les aportacions i reflexions crítiques de M^a Antònia Carbonero, Alejandro Miquel i Guillermo Nadal, fruit conjunt de les discussions mantingudes a la si del grup de recerca *Política, treball i sostenibilitat* de la UIB, recolzat pel projecte del MEC SEC 2000-1235, i per l'estudi *Treball, sostenibilitat i cohesió social a les illes Balears* finançat per la Conselleria de Medi Ambient de la CAIB (2002-3).

¹ L'enfocament general s'inspira en la noció d'*estructura social d'acumulació*, (vegeu Bowles i Edwards, 1990; Riutort, 2001: 15-54), per tal de copsar els diferents aspectes del canvi estructural posant l'èmfasi en els cicles d'acumulació. El concepte es refereix al *conjunt de relacions socials bàsiques* que

1. Breu introducció històrica al canvi estructural a les Balears

El desenvolupament de les societats i dels Estats del benestar a l'Europa de la postguerra va anar de la mà d'un fort creixement econòmic, un increment notable de la capacitat de consum entre les classes treballadores i les classes mitjanes, així com l'aparició de noves necessitats per a les masses de la població en general, incorporant-se el turisme a la senalla de la compra del ciutadà mitjà. És així que a partir dels anys cinquanta les Balears entren a la *nova divisió del treball* europeu establerta després de la Segona Guerra Mundial, principalment a la divisió anglesa del treball i, en segon lloc, després, a l'alemanya, especialitzant la seva economia en un producte que es converteix en pocs anys en un component generalitzat del consum de masses: el *turisme de sol i platja* i, en el cas balear, cal afegir en el mateix paquet, de *paisatge*.

El creixement continuat de les economies europees en aquest període del capitalisme regulat estirà de manera sostinguda el creixement de les Illes Balears a causa de la confluència de diverses circumstàncies favorables: recuperació d'una tradició turística anterior a la Guerra Civil; flexibilitat del seu teixit empresarial i de la força de treball al passar de les ocupacions agrícoles i industrials a les terciàries; costos dels factors treball i terra molt baixos en relació als dels mercats emissors; disposició d'una inexhaurible font de treballadors immigrants peninsulars disposats a incorporar-se al mercat de treball illenc a canvi de baixos salaris; relativa proximitat del seu principal mercat emissor, l'anglès, amb el nou mitjà de desplaçament de masses, l'avió; disposició de capital inversor extern a partir de l'associació dels *tour operators* estrangers amb empresaris illencs; successives baixades competitives de la pesseta i, sobre tot, la continua expansió i potencialitat d'un mercat sense fronteres, el turístic, que esdevé una exportació que es consumeix en el lloc on es produeix.

Rullan (1999) ha donat una tipologia de gran força per entendre la temporalització del canvi global a les Illes.² Segons aquest anàlisi, les darreres dècades

determinen el procés d'acumulació del capital i la seva *taxa de benefici*. És a dir, aquelles que actuen sobre la rendibilitat del capital, estímulant la seva reinversió o inhibint-la, i la cadena de reproducció ampliada inversió-producció-mercaderia-guany-reinversió, així com l'aparició de crisis en relació a la falta de rendibilitat.

² L'esquema de Rullan (1999) que prenem està centrat en el cas de Mallorca. Encara que, per qüestions d'espai, no es poden analitzar aquí les diferències entre cada illa —especialment rellevant pel cas de

han vist una successió d'etapes d'accelerada turistització, que han definit la forma concreta que el model de desenvolupament prenia. Partint de la noció de model territorial, s'estableix per a cada moment cíclic una correspondència amb un patró particular d'ordenació (*de facto* més que legal) dels impactes territorials, demogràfics i ambientals. Així, al *primer boom* turístic es produeix una urbanització intensiva del litoral, però concentrada en certes àrees i orientada cap a construccions verticals (hotels), a diferència de l'extensió més dispersa (d'apartahotels i urbanitzacions) en que s'emmarcarà el *segon boom*. El *tercer*, coincidint amb el cicle expansiu del capitalisme globalitzat, implica l'adopció d'un turisme residencial (d'adossats i residències unifamiliars) a l'interior de les illes. Com veurem, les crisis marquen els límits entre els *booms*, així com els canvis que afavoreixen l'inici d'un nou cicle d'inversió i creixement.

El primer *boom* turístic va caracteritzar ben prest una economia *terciaritzada* i un turisme estacional —si bé d'intensitat urbanística localitzada en el litoral de les badies de Palma i Alcúdia. En poc temps es passà dels 600.000 visitants de 1960 als 3.600.000 de 1973 (Manera, 2001). Per fer front al fort creixement del treball d'aquest període s'incorporen prop de 100.000 immigrants que s'afegeixen a la població d'origen autòcton. Aleshores *Les Illes* es situen entre les quatre regions espanyoles de més alt nivell de vida.

En aquell moment la crisi del petroli de l'any 73 va precipitar les contradiccions contingudes durant el procés d'acumulació del capitalisme *regulat* de la postguerra mundial i dels Estats del benestar europeus, i que aleshores —encara que en graus diferents entre uns països i els altres— es manifestaren amb una baixada d'ampla durada de les taxes de beneficis, amb la conseqüent crisi de l'estructura social d'acumulació i l'esdeveniment de la seva transformació vers el capitalisme *global*, en un procés de quasi vint anys de durada. L'economia espanyola, per la seva banda, protegida pel relatiu aïllament respecte de l'europea, va aplaçar uns quants anys la crisi. Mentrestant, al contrari, l'economia balear, inserida plenament a la divisió del treball europea, va reaccionar de manera simultània amb aquesta, entrant en crisi els anys 73 i 74 i començant un important procés de *reestructuració*. La tipologia del turista i de

l'anomenada «via menorquina de creixement»— i que hi ha diferències d'intensitat i ritme entre elles, el marc general dels *booms* ens sembla útil pel conjunt de l'arxipèlag.

l'inversor estranger a les balears deu molt al fet que l'economia anglesa de finals dels setanta va entrar plenament per la via de l'estratègia *neoliberal* de reestructuració — abaratiment dels factors, desregulació dels mercats de treball, baixades salarials i debilitament de les posicions dels treballadors, amb guanys en productivitat—; al contrari, l'economia alemanya, més resistent a la crisi, va continuar l'estratègia neocorporativista, mantenint un major grau de cohesió social amb una ampla oferta de serveis socials i una més alta capacitat adquisitiva de les classes treballadores i mitjanes.

A les Balears la reestructuració empresarial tendeix a la centralització dels capitals en el sector turístic, formant-se el que podem considerar les grans cadenes hoteleres autòctones, així com a la racionalització de l'organització i dels processos de treball, basats en la flexibilització del mercat de treball, l'estalvi de mà d'obra, l'augment de la intensitat del treball i el creixement dels salaris per sota la inflació. La qual cosa va portar importants processos de reestructuració, nombrosos acomiadaments, noves modalitats de contractes de treball que precaritzaven l'ocupació i, l'augment de la pressió sobre el horaris i la productivitat del treball. Cal dir que la reestructuració fou especialment forta als sectors de la indústria tradicionals intensius en mà d'obra — sabates, bijuteria, mobles—, passant a l'economia submergida bona part de la seva activitat productiva, reduint el màxim els costos laborals i externalitzant tots els serveis possibles (Mascaró, 1995). El conflicte social fou present en vagues, algunes d'elles simbòliques per a l'història del recent moviment obrer illenc, com foren les de l'hotel Bellver o la de les drassanes de Palma, coincidint amb la lluita per la democràcia i amb el creixement del moviment sindical.

La societat de les Illes, especialment la mallorquina, es modernitzava ràpidament, s'urbanitzava i esdevenia una societat postindustrial complexa, donant lloc a un altre tipus d'actor i de conflicte social. A mitjans dels anys setanta ja existeix un moviment conservacionista capdavanter al context espanyol, amb presència permanent d'associacions capaces d'expressar i d'orientar la visió del món d'aquest moviment: El Grup d'Ornitologia Balear (GOB) especialment, i en certa mesura *Greenpeace* —entre d'altres de menor pes—,³ amb una notorietat pública, un nivell d'afiliació i un grau de legitimitat capdavanters a l'ecologisme del nostre entorn. A la mateixa dècada dels

³ La secció espanyola de Greenpeace neix pràcticament de la mà del GOB i del protagonisme d'un grup d'illencs, amb Xavier Pastor com a nom més destacat. El GOB neix l'any 73, la fita de la crisi mundial.

setanta conflictes per a la protecció d'espais com Sa Dragonera o S'Albufera d'Alcúdia se significaven com a símbols de protesta contra el caràcter anàrquic i socialment desregulat del creixement econòmic, i anunciaven la proliferació d'embats a la dècada següent —alguns paradigmàtiques, com els que dugueren a la protecció d'Es Trenc o Cabrera.

En aquests moments, les Balears ja no tenen fronteres econòmiques amb Europa en el que són els seus dos principals productes «d'exportació»: els productes turístics i els residencials. El potencial europeu de creixement d'ambdós mercats és molt gran i així, ben prest, al 1977, es va refer el procés d'expansió econòmic (Aguiló, E., 1990), fins i tot en circumstàncies de forta reestructuració de les economies europees, iniciant-se un altre període d'expansió de l'economia o *segon boom* —a l'any 1988 el nombre de turistes gira al voltant dels 4 milions i mig—, d'una durada que arriba fins a la crisi dels anys 91 i 92, tan sols interromput per la petita recessió dels començaments del vuitanta. D'altra banda, a Balears com a la resta d'Europa, en un moment de crisi i reestructuració econòmica, d'empenta de la ideologia neoliberal com a hegemònica dintre del gran capital transnacional i els seus organismes de regulació internacional, la degradació ecològica no ha estat una prioritat en relació als estalvis en els costos dels factors i la recuperació de les taxes de benefici.

Cal destacar que la segona meitat del setanta i la primera del vuitanta completen tres processos polítics força importants per a les Balears, la *transició democràtica*, l'*Estatut d'autonomia* del 83 i l'*entrada a la Comunitat Europea* del 86. Tots ells acaben d'orientar, articular i consolidar l'economia i la societat de les Illes Balears vers la integració a l'economia, la societat i la cultura europees i, per primer cop en dos cents anys, disposen d'unes institucions amb competències per intervenir des de l'administració autonòmica sobre les polítiques econòmiques, socials i, no menys importants, urbanístiques i d'ordenació territorial.

La transformació del «model territorial» es fa més extensiva, cada vegada més orientada a un turisme representatiu de la nova mentalitat de les amples, aburgesades i individualistes noves classes mitges i de les noves classes mitges altes —el turisme alemany, en qualsevol cas, no va superar l'anglès com a primer mercat turístic de les Illes fins als noranta. El turisme d'apartaments i segones residències representa un estalvi considerable en la ma d'obra, incidint a la baixa en la formació dels preus del

producte turístic, en línia amb la tendència del moment a augmentar la competitivitat reduint costos del treball.

Les reestructuracions del mercat de treball a les Illes anaren per la *via* neoliberal des dels inicis de la crisi del 73-74, augmentant la seva flexibilitat secular i la desregulació de la força de treball. L'economia de les Balears iniciava el camí vers el capitalisme global que s'establiria els anys noranta. Amb tot, el renovat creixement econòmic anava acompanyat d'una més desigual distribució de la renda entre les classes socials i d'una progressiva precarització de les condicions de treball de les classes treballadores. Els sectors més afectats per aquests processos entren en situacions estructurals de major vulnerabilitat social, especialment els barris de treballadors de Palma i els d'habitatge de treballadors de les zones turístiques massificades, fins i tot amb importants borses de marginació (Carbonero *et al.*, 2001).

Als anys noranta les Illes Balears s'incorporen completament dins de l'estructura social d'acumulació europea del capitalisme global, com a semiperifèria d'una de les grans regions centrals. Els processos de fusions d'empreses concentren el mercat d'origen oligopolitzat en uns quants grans operadors turístics estrangers; la transnacionalització i la integració horitzontal i vertical de les grans empreses hoteleres mallorquines adopten la forma de conglomerats organitzats en xarxes d'abast mundial. El producte turístic bàsic, —sol, platja, i paisatge—, assoleix un ample ventall de modalitats, a més a més d'ampliar-se amb nous segments d'oferta; mentre la construcció residencial creix ininterrompudament. A més, i fent servir el símil industrial, cal dir que s'ha passat d'un tipus de pauta de consum fordista a un posfordista, més flexible i variat, que es dirigeix a copsar una gamma variada de desitjos del client potencial. Així mateix, es produeix un altre molt important flux d'immigració treballadora, aquest cop de procedència extracomunitària que la població autòctona no cobreix, les remuneracions dels quals són de subsistència. A principis del segle XX, la població total ronda el milió de residents, aproximadament la meitat dels quals no són nascuts a l'arxipèlag, les famílies amb qualche membre d'origen forà són de llarg majoria.

Les condicions renovades de la reproducció ampliada del capital global representen una vegada més un impuls per a l'economia de les Balears, donant lloc a un tercer *boom* del turisme. Amb la renda per càpita més alta d'Espanya, el PIB de les

Balears ha crescut un 30% més aviat que el de l'Estat Espanyol i un 10% més que la mitjana europea (Bardolet, 2001). El nombre de turistes arriba, abans de la crisi de principis dels 2000, a superar els 10 milions i mig.

Abans, tenint com a fita destacada les manifestacions de 12 novembre de 1998 contra «la política del ciment» —aleshores, les més nombroses de la democràcia—, les mobilitzacions i la creixent conscienciació conservacionista varen incidir decisivament en la vida política institucional. Facilitada per una estructura d'oportunitat política favorable —amb una crisi interna i de corrupció al partit al Govern, el PP— el factor ambiental es converteix en impulsor i en punt de convergència d'un viratge polític cap al centre-esquerra (*el Pacte de Progrés*) compromès amb mesures de despesa social i de regulació territorial i urbanística de cert calat. La reacció d'oposició implacable per part dels sectors econòmics afectats i pels sectors polítics desplaçats, afavorida per una conjuntura econòmica de crisi particularment greu a Alemanya, serveix per a un retorn a les principals administracions, el 2003, dels programes desenvolupistes basats en la construcció de noves urbanitzacions, habitatges a sòl rústic i infraestructures, i en la promoció de més arribades de turistes.

Com ha estat abans, i a pesar de la renovada voluntat creixementista es pot aventurar que la possibilitat d'un *quart boom* (Andreu *et al.*, 2003a) dependrà dels cicles descrits per l'estructura d'acumulació europea. La forma concreta dels impactes ambientals i els cicles de protesta, no menys que les variables macroeconòmiques balears, mostren una relació estreta amb els cicles del marc estructural en què l'economia local està inserida i amb la recerca de nous jaciments de negoci pels capitals.

2. Els eixos de l'estructura social d'acumulació

Els processos econòmics descrits no tenen lloc al buit. Es condicionen mútuament amb processos, institucions i valors presents a l'articulació i competència entre les empreses i entre els capitals; la cooperació i conflicte entre els empresaris i els treballadors; a l'interior de la força de treball; entre l'estat i l'economia; i entre l'economia i el medi ambient.

Respecte a la primera dimensió, des de l'inici de l'economia turística la competència per la rendibilitat del capital ha portat a canalitzar bona part de les inversions vers el sector turístic —considerant també les activitats complementàries—, generant un creixement constant d'aquest sector envers els altres: l'agricultura i la indústria. Tant sols la construcció ha crescut quasi paral·lelament amb el turisme. El sector turístic representa més del 60% el PIB balear; en contrast, l'agricultura i la ramaderia no arriben al 2% del PIB. El «monocultiu turístic», no obstant això, nodreix el seu producte d'un entorn rural i cultural infravalorat a les grans magnituds econòmiques.

Els operadors turístics estrangers han jugat un paper força important en la posada en marxa del desenvolupament turístic i avui canalitzen el 90% dels clients, tenint, per tant, una forta influència en la presa de decisions a l'interior del sector, a la política de preus i també a l'àmbit polític.

A l'altre costat de la indústria, entre els hotelers, també s'ha produït un procés de reorganització, concentració i transnacionalització vertical i horitzontal, tot assegurant la racionalització del treball i el manteniment dels costos salarials baixos. La formació de les grans cadenes hoteleres ha dut a la localització exterior de les noves inversions, amb l'exportació del capital i *know how* hoteler a d'altres contrades mediterrànies, del Carib i d'Indonèsia: les grans cadenes mallorquines s'han fet potències hoteleres mundials en el turisme de sol i platja, però també dins el segment del turisme urbà i d'alt nivell econòmic a Europa i als Estats Units. Els volums, l'extensió, la productivitat i la diversa localització de l'oferta de les grans cadenes les ha situades a una posició de força en el mercat que les permet negociar en condicions oligopolistes amb proveïdors, operadors i administracions.

Ambdós sectors, el dels grans operadors turístics i el de les grans cadenes hoteleres han seguit una estratègia permanent de beneficis basada en els baixos costos, tant pel que fa a la organització de les empreses en xarxa, com pel que fa als costos salarials i a l'externalització dels costos ambientals i dels serveis que necessiten. La rendibilitat d'aquestes estratègies i la solidesa del mercat els ha portat a l'expansió continuada, mantenint una relació de complementarietat i conflicte entre ells i a la supremacia en les seves relacions amb els altres sectors econòmics dependents, no

menys amb l'administració, permanentment condicionada per la continuïtat de la inversió i l'ocupació que generen ambdós sectors.

L'existència d'unes poques grans empreses transnacionals es combina amb un important teixit d'empreses mitjanes, però, sobre tot, petites, molt divers i dinàmic que forma part del funcionament d'unes economies i unes societats força complexes que ofereixen una ampla quantitat de serveis dels més diversos tipus, tant als seus habitants, com als visitants, tenint un pes notable en la formació del PIB —construcció, indústria, restauració, comerç, intermediaris, finances, serveis professionals, etc.— i generant a l'hora una dependència estructural de la informalitat i les activitats submergides. En aquest sentit cal destacar que la densitat empresarial és la més alta d'Espanya (Manera, 2002), però també ho és la «mortaldat empresarial» a temporada baixa (Reina, 2001a). L'existència d'un teixit empresarial dinàmic ve d'enrera a l'economia de les Illes (Manera, 2001), combinant d'una manera singular elements de mentalitat d'allò més modern i individualista, amb xarxes clientelars i tradicionals de confiança, funcionals al tipus específic de teixit social, econòmic i cultural. Aquest *domestic system* divers de petites i mitjanes empreses és el que genera la més grossa quantitat de llocs de treball, la qual cosa el converteix en vital per entendre la dinàmica social i econòmica de les Balears.

Les taxes de beneficis i en general l'activitat empresarial depenen també de les *relacions entre capital i treball*. Al nostre cas, tres factors anuncien la forma general d'aquesta relació: un empresariat acostumat a taxes altes de benefici (Manera, 2001a), una força de treball barata i precaritzada, i una productivitat molt alta —amb increments espectaculars a la darrera dècada mentre els costos laborals unitaris just es mantenen (Reina, 2001; Manera, 2001). A la generació de beneficis a les Balears l'estratègia dominant no ha seguit el model ideal de la economia del coneixement, basada en la innovació i el valor afegit, la formació i l'aprenentatge continuat del personal, els sistemes salarials complexos amb incentius, la negociació col·lectiva, la cooperació horitzontal i la comunicació entre les diverses funcions. De fet, la gran poliaactivitat de la mà d'obra i l'elasticitat en relació a l'estacionalitat i al cicle econòmic no es deu a un model de *flexibilitat positiva*, sinó que se sosté predominantment sobre les tasques poc qualificades i repetitives, els baixos costos, la substituïbilitat dels treballadors, el control autoritari del treball, la negociació segmentada i fins i tot individual, el manteniment de

les jerarquies tradicionals i la confiança amb els mecanismes de mercat, en darrer terme, com a mecanisme de disciplina laboral (Manera, 2001a; Carbonero *et al.*, 2001; Reina, 2001a).

Les Balears han jugat un paper d'avantguarda en quant a l'aplicació i experimentació de formes de flexibilitat laboral *negativa*, específicament pel que fa al turisme, si bé bàsicament en quant a volem de plantilles, jornades i salaris: la mà d'obra s'adapta numèricament als cicles, amb un 60% de contractació registrada eventual, amb altíssimes taxes de temporalitat i rotació —4.2 contractes per treballador eventual, en front de 3 a l'àmbit nacional (Reina, 2001a; Murray, 2003). La institucionalització de l'economia submergida —al voltant d'un terç del total— i els salaris negres, així com la tendència a la individualització de les relacions laborals i la dificultat de la presència sindical els centres de treball, també contribueixen a un mercat de treball amb, d'una banda, unes taxes d'activitat, ocupació i d'atur millors que a la resta de l'economia espanyola, però amb un molt baix nivell formatiu dels contractats i dels contractants, uns salaris nominals un 10% la mitjana nacional i una distribució de la renda molt més desigual que altres regions de l'entorn.

El canvi accelerat de les ocupacions a Balears en els darrers cinquanta anys s'ha produït conservant en part les relacions patró-client tradicionals en una moralitat no mercantil, funcionals a les formes de la flexibilitat negativa, més que l'articulació de formes pròpies de la flexibilitat positiva, que no s'han generalitzat (Reina i Miquel, 1998; Manera, 2001). Això ha estat possible perquè, a més que la socialització de les noves generacions de treballadors autòctons s'ha produït dins aquest context marcat per una concepció negativa de flexibilitat i moralitat del treball, els treballadors immigrants que en successives onades s'han incorporat el mercat de treball provenien majoritàriament del sud de Espanya, on bona part d'aquestes relacions de confiança clientelars eren vigents. En aquest context és notable la importància de la família i de la comunitat en l'accés al mercat de treball i la xarxa de relacions que permeten entrar i sortir del mercat de treball (Reina J. L., i Miquel A., 1998).

Dins d'aquest marc, les *relacions al si del conjunt dels treballadors* també contribueix al predomini d'una estratègia o una altra. Les plantilles típiques de les empreses a les Balears es disposen entorn d'un nucli de treball fix basat en la confiança cap a l'empresa i, en el cas de les petites empreses, en la confiança personal cap a

l'empresari. A les grans empreses aquest nucli el formen: el personal de direcció i gestió, el tècnic i el de control, constituint un heterogeni *segment primari* que realitza treballs poc repetitius, que suposen graus d'autonomia i gaudeixen d'una remuneració relativament alta, en general gens sindicalitzats. Naturalment, encara que amb sous relativament baixos, el funcionariat, per les seves condicions d'estabilitat en el treball, cobertura social, grau de sindicalització i formació, l'hem de considerar part del segment primari de la força de treball. Pel que fa al *segment secundari* la composició és molt diversa i complexa: els treballadors fins ara caracteritzats per la figura dels fixos discontinus estan lligats a l'estacionalitat de gran part de les ocupacions en els serveis i dedicats a tasques bàsicament repetitives, els salaris sovint són relativament baixos, però no en tots els casos, la sindicalització es dèbil; les diverses formes de treball eventual que per circumstàncies de la producció o per obra i serveis generen treballs poc qualificats i repetitius fàcilment substituïbles, amb tot el que suposa en quant a drets laborals. Un altre segment molt precaritzat és el de diversos tipus de contractes de treball a la carta; eventuais via les ETTs, el personal de serveis subcontractats, pseudo-autònoms i treballadors informals i submergits, tots amb uns salaris que són força baixos i un grau de sindicalització nul. Fins i tot cal esmentar per la seva importància econòmica i social els seixanta mil treballadors no residents que venen a fer feina en temporada alta (Reina i Miquel, 1998; Reina, 2001).

Els diversos segments esmentats s'articulen en el mercat de treball a les Balears a partir de l'aplicació d'estratègies de diferenciació entre treballadores pel seu origen; autòctons, «externs», «forasters» i, ara, immigrants «extracomunitaris»; així com a partir de la diferència en les ocupacions per raó de sexe i edat; home, *dona* i; madur, *jove* i *vell* —la mitjana dels salaris de les dones és el 69% de la mitjana estatal, mentre que la dels homes és del 75%. Els primers acostumen a trobar-se més amunt en la segmentació i el següents més a baix. Però també tenen força importància a conseqüència de la cultura empresarial i moral de les societats illenques, l'antiguitat, el grau de confiança, la manca de sindicalització i d'altres elements que serveixen per crear qualsevol diferència significativa.

Cal esmentar que el variat conjunt de flexibilitats negatives que intervenen a l'economia de les Balears facilita que les dones, els joves i els vells, per un costat, ocupin les borses més precaritzades del segment secundari, disposant les dones i els

joves d'una important mobilitat d'entrada i sortida del mercat de treball; per l'altre, que la darrera onada d'immigrants extracomunitaris es situï en el terreny del treball que els treballadors amb ciutadania reconeguda no volen fer per les condicions de salaris de subsistència oferts i de la manca de tot tipus d'estabilitat i drets. El teixit i la complexitat de les ocupacions fa que a les Balears, a pesar de la renda per càpita i de les xifres del PIB, les situacions de vulnerabilitat social siguin considerables i força creixents als darrers deu anys: 49 mil persones es situen per sota del llindar de la pobresa, és a dir, per sota del 50% de la renda mitjana —amb diferències molt importants entre les illes (Carbonero M. A, *et al.* 2001). L'entorn format per la imbricació entre *economia i Estat* és alhora fruit i motor d'aquesta situació

D'una banda, cal recordar que l'hegemonia aconseguida per la interpretació neoliberal de la crisi de l'Estat de Benestar va anar desarticulant el pacte social que sostenia l'universalisme de les polítiques socials i la realització i extensió dels drets de ciutadania social. D'una altra, donat l'endarreriment que el franquisme suposà en les polítiques estatals de benestar dels anys vuitanta, l'Estat de benestar espanyol va néixer amb significatives mancances. En general, l'actitud passiva de les principals administracions de les Illes en relació a les dues funcions bàsiques de l'Estat de benestar —regular les polítiques econòmiques i assegurar la cohesió social—, s'ha concretat en un dèficit històric de finançament de capítols socials i una mercantilització extraordinària de l'atenció mèdica, l'ensenyament, el transport, pensions, habitatge, i en general als recursos socials i institucionals. La tendència a la divisió entre dues classes de ciutadans —els que poden accedir als serveis privats, com ara els tan extensos en ensenyament no universitari i sanitat, o bé pertanyen a xarxes familiars que fan de matalàs en cas de necessitat d'habitatge, d'atenció a la maternitat, etc.— i «els de segona», incapaços d'enfrontar amb oportunitats d'èxit la distribució de riscos, sovint lligats a les feines més precàries, si més no condicionats a cobrir a baix preu els serveis de proximitat dels primers. Tot junt es tradueix en una distribució molt desigual també del temps de treball, que limita les possibilitats d'un oci no consumista a una minoria.

3. El canvi ecològic i la crisi ecològica a les Illes Balears

A les Illes Balears, el pas d'una economia diversificada al monocultiu de l'oci i els serveis refuta la tesis de la desmaterialització creixent per a les activitats econòmiques dites «suaus», sense xemeneies. A una economia «postindustrial» tan basada en el sector terciari continua donant-se un paral·lelisme molt fort entre les taxes de creixement econòmic i les d'increment dels impactes ambientals, entre els cicles d'acumulació de capital i l'augment del flux entròpic d'energia i materials. Així, la cadena d'etapes, o *booms*, en la turistització és a la vegada un indicador del canvis en les formes d'impacte ambiental i en gran mesura també dels alts i baixos en la mobilització social i en l'increment de mecanismes de regulació ambiental.

A primera vista es podria pensar que els grans impactes ambientals —entre d'altres socials de no menor importància— s'acabaren amb el primer *boom*: El 83% dels hotels registrats el 1992 s'havien construït abans de 1974 (Manera, 2001); durant el tercer *boom* —entre 1989 i 1999— l'oferta legal d'allotjament sols fa créixer un 4% (CES). Amb aquestes dades no seria difícil assumir la idea de la desmaterialització d'una economia que precisa gran *insums* materials i energètics per envolar-se però que un pic a l'aire, redueix marginalment però continua els seus requeriments en recursos naturals. No obstant, el cas balear refuta l'idea que una economia es fa més sostenible pel fet que cada nova unitat de renda «contamina» menys que l'anomenada «corba de Kuznet ambiental»: l'increment absolut empetiteix els guanys en eficiència. Durant aquest mateix període (1989-1999), lluny del *take-off* inicial, el consum d'energia va augmentar un 54%, l'elèctric un 72%, les emissions de CO₂ un 53%,⁴ el consum d'aigua un 23%, i la producció de residus sòlids urbans un 5'6% anual (Blázquez, Murray i Garau). Desagregades, les dades del *tercer boom* encara són més «materialitzades», amb increments per càpita que ronden el 57% per a consum d'electricitat i de producció de residus respectivament (Andreu *et al.*, 2003a). Durant aquells anys la taxa de creixement del PIB balear triplicava les europees, doblant sovint l'espanyola i arribant amb freqüència a les xifres de dos dígitos en la variació anual dels indicadors ambientals més importants.

L'accelerada transformació de la societat balear durant la segona meitat del segle XX ja des dels seus orígens va inspirar reaccions defensives que, en no poques ocasions,

⁴ Al 2000, ja es superava en un 42'2% el límit corresponent al Protocol de Kyoto (Andreu *et al.*, 2003: 19).

han vinculat les sacsejades a la identitat col·lectiva predominant als canvis de tipus cultural i ambiental. Com a altres indrets, sovint un passat idealitzat a l'estil romàntic s'ha enfrontat a un present apocalíptic induït externament, com feia Josep Melià ja a l'any 1965 al comparar «el país» amb un transatlàntic de luxe, envaït pacíficament pels immigrants, deixant en la seva deriva una estela de valors solidaris en extinció (Melià, 1990). L'imaginari fatalista ha servit bé per il·lustrar la impotència i frustració en front d'un canvi d'època viscut traumàticament per bona part de la població —també de la nou vinguda—, no menys per entroncar amb la visió de l'ecologisme fundacional dels seixanta i setanta com a cruïlla entre respecte per la natura o barbàrie.

Encara que l'admonició de «nous segles obscurs» (Rullan, 1999: 209) com a inversió de l'utopisme modern ha tingut certa importància al si de l'ecologisme balear, l'actitud general no ha estat de resignació a un destí inamovible. Per contra, el propi procés d'aprenentatge en l'organització i l'activisme en resposta al canvi ecològic, la importància de l'experiència en la lluita antifranquista de les dècades dels seixanta i setanta, l'eticitat contestària de la contracultura i la nova esquerra, han estat centrals al substrat sociològic de l'*ethos* del moviment, orientant la seva pràctica cap a objectius realistes de transformació, cap a una utopia immanent.

Les formes concretes en què les causes i els discursos se vinculen al dia a dia dels actors canvien en relació a la pròpia acció, si bé és cert que el seu èxit depèn de l'existència d'una experiència prèvia de malestar susceptible de ser cristal·litzada políticament en termes ambientals. L'èxit de la conscienciació té en gran mesura a veure amb la creació d'un discurs capaç de copsar a l'hora la pèrdua d'una estructura del sentit comú de la vida quotidiana — «un món de la vida» (Berger i Luckmann, 1996)— i una identitat comú vinculada a ell i la transformació de l'entorn natural. La forma més estesa d'aquest ha estat el que llegeix el canvi ecològic com a «consum de territori».

Pràcticament tots el anàlisis fets els darrers quinze anys, des de posicions molt diverses i no sempre progressistes, dintre i fora de l'acadèmia, dintre i fora dels moviments i associacions ecologistes, han entès que la tendència a revertir era la d'un consum excessiu de territori, que calia «salvar» o «preservar».⁵ La relació estreta que la

⁵ Els autors i entitats que han fet servir aquest discurs abasten quasi tot l'espectre sociopolític: ja sigui la de «preservar el territori» ja la de «consum» o «pressió sobre el territori» aquesta narrativa abasta economistes neoclàssics (Riera, 2002), institucionalistes (Manera, 2001), geògrafs de diversa tendència

descripció de Rullan guarda amb la noció de model territorial expressen de nou aquesta «territorialització» en la visió del canvi, com ho fa amb la suggerent analogia de l'evolució descrita pels *booms*: des del tipus volcà hawaià, «xuclant energies» per a vessar grans concentracions de lava més o menys localitzades; passant per l'estrombolià, les bombes i cendres del qual ens recorden les promocions d'adossats i les urbanitzacions extensives; fins a arribar al model plinià, per a l'extensió difusa i externa de les residències unifamiliars d'interior i les bombes de llarga distància: l'expansió del model turístic balear als mercats exteriors (Rullan, 1999: 198). La força d'aquesta visió territorialitzada del canvi ecològic ha fet que el propi GOB hagi insistit repetidament en que «no només és el territori que pateix les conseqüències d'aquests fets, els altres recursos també es veuen amenaçats».⁶

Doncs, el «territori» s'ha recompost conceptualment com a recurs, «com a principal factor escàs de què hom disposa a una geografia insular» (Manera, 2001: 14, 313). De fet, la superfície illenca dedicada a usos urbans està als voltants del 5% —el doble que la peninsular—, quan l'any 1956 era de l'1% (CES, 2002; Andreu *et al.*, 2003). A més, aquesta noció del territori urbanitzat com a consumit serveix alhora com a variable sintètica de la resta d'impactes ambientals, en un termòmetre de l'estat de l'entorn natural, ja que a més territori «consumit» més necessitats d'energia, aigua, ciment, altres recursos i infraestructures amb què satisfer una societat d'altíssim consum exosomàtic.

No obstant, la pròpia idea de consumir territori sovint pot confondre, com, per exemple, en ubicar el marc concret del canvi. La distinció feta pel grup de recerca dirigit per Macià Blázquez serveix per aclarir analíticament que, quan els canvis al territori es prenen com a expressió local de la distribució planetària dels bens i dels riscos derivats del metabolisme del capitalisme globalitzat amb la biosfera, parlem de *sostenibilitat* més que d'*habitabilitat local* (Andreu *et al.*, 2003; Blázquez, 2002, CES, 2002: 626). Són conceptes diferents: *insostenibilitat* refereix a la superació de la capacitat de càrrega endògena de les Illes o a la contribució al desequilibri global;

(Andreu *et al.*, 2003a; Picornell i Picornell, 2002; Blázquez *et al.*, 2002); institucions com el CES (2002: 632) o el Govern de Progrés (a la pàgina web de l'ecotaxa avui inexistent), empresaris hotelers, tots el partits polítics a excepció del PP; GOB, Greenpeace i Amics de la Terra. I el més important, la gent corrent al carrer. Un discurs semblant es fa servir a les mobilitzacions anti-transvasament a les Terres de l'Ebre (Pont *et al.*, 2002).

habitabilitat té a veure amb la percepció de qualitat de vida, si més no necessàriament a la presa de consciència sobre el propi paper en les relacions globals d'iniquitat.

Només ha estat els darrers anys que aquesta dimensió del canvi ecològic com a injustícia ambiental ha tingut un paper central en els debats i mobilitzacions —tot i que la crítica de les relacions desiguals d'intercanvi internacional sempre han estat presents a l'ecologisme institucional i associatiu. En aquest sentit, les illes són beneficiàries de règims econòmics i polítics d'accés molt desigual als bens ambientals globals, gràcies al poder econòmic d'adquirir sostenibilitat amb els bens importats i amb l'ús dels bens comuns —com l'oceà o l'atmosfera: tenim així un oasi per a les classes privilegiades del primer món (Andreu *et al.*, 2003: 13) sostingut en l'*apartheid* ecològic del Nord sobre el Sud (Andreu *et al.*, 2003a). Murray resumeix així, des del punt de vista global, l'evolució ecològica de l'economia balear als anys noranta:

«El dèficit ecològic ha passat dels 3.9 arxipèlags equivalents de 1989 als 5.9 de 1998, suposant un augment del dèficit ecològic (o el que seria el mateix, un increment de sostenibilitat) del 46%. En 1998 la societat balear i els seus visitants requerien quasi sis vegades el seu territori per poder cobrir les seves pautes de consum, això implica que el desenvolupament econòmic balear se sustenta en l'apropiació de la capacitat de càrrega ecològica d'altres territoris i gents, així com de les generacions futures; d'aquesta manera tenim un «desenvolupament» que se sustenta en les bases més profundes de la insolidaritat ecològica i per tant social» (2001: 196).

D'altra banda això és molt important perquè la percepció social de l'exhauriment de recursos i de col·lapse de serveis ambientals (com el clima) no és tan fàcil de percebre a una economia amb una capacitat enorme per externalitzar els mals ecològics que genera i per importar sostenibilitat. Però també perquè les administracions de les illes tenen prou competències en política urbanística i territorial com per promoure amb certa autonomia polítiques menys desenvolupistes, sense dependre de normatives europees o estatals; és a dir, la influència a nivell local i regional en la política territorial pot provocar canvis en el «model de desenvolupament». La noció de crisi ecològica ha

⁶ Vegeu per exemple el n° 22 de *L'Ecologista* (1998) i l'estudi *Mallorca al límit* (2000).

estat construïda en gran mesura sobre el discurs del consum de territori, establint-se un pont entre ambdues qüestions.

No obstant això, és molt dubtós que el territori es pugui qualificar de recurs natural al mateix nivell en que la literatura ambiental ho diu dels bens i serveis ambientals com l'aigua o la capacitat d'absorció dels ecosistemes (Jacobs, 1996: 43-65). Aquest no es consumeix, com sí ocorre amb altres recursos renovables o no renovables: en general, continua allà mateix independentment dels usos que se'n facin. De fet, el territori com a escassetat a protegir ha estat entès històricament en relació a la frontera de la sobirania nacional, i no és aquesta una noció pròpia de l'ecologia. Malgrat això, sí que es consumeixen certs tipus d'usos i de formes d'accés al territori, a més d'unes formes de vida associades a aquests, de valoracions econòmiques i morals molt diferents. És a dir, la idea de consum de territori té un valor estratègic per a la noció de sostenibilitat —perquè invoca a altres indicadors—, i metafòric, per la d'habitabilitat —perquè invoca a formes de vida—, però tècnicament abandona el marc teòric de la teoria de sistemes aplicada a l'ecologia des de la qual es defineix la sostenibilitat —com a ús del capital natural dins els límits de la capacitat de càrrega.

En segon lloc, això ha sobredimensionat els aspectes identitaris i poblacionals en les avaluacions de l'estat del medi ambient. Només els darrers estudis al respecte (Andreu *et al.*, 2003; 2003a) rompen amb la llarga tradició local de donar un lloc prioritari a l'augment poblacional i als índexs de pressió humana en els llistats de problemes ecològics. Evidentment, si es parteix de la premissa de que un nou habitant consumirà una mitjana de bens i serveis ambientals, el nombre total tant com les variacions marginals són dades significatives per a esbrinar si una societat és més o menys sostenible, si és desitjable promoure un tipus de turisme basat en una quantitat creixent de visitants o no, però les conseqüències polítiques d'això poden ser enganyoses. Una conseqüència directa pot ser la de defensar «sostres de població» excloents d'aquells que «sense dret» a entrar al territori, en principi partint de criteris ambientals, però fent abstracció de les diferències de consum exosomàtic al propi marc intraterritorial.

Ja els crítics decimonònics de les polítiques malthusianes destacaren que la capacitat de càrrega no es distribueix equitativament entre els membres d'una població humana com es dona a altres espècies. Així, es pot presumir que la tan alta petjada

ecològica agregada balear no es pot atribuir igualment a qualsevol ciutadà balear o visitant, i que la responsabilitat de cadascú per a l'accés desproporcionat als bens comuns i la pèrdua irreversible de recursos valorats —inclòs el territori— està en relació amb el més o menys consumista estil de vida «desagregat» dels actors individuals. D'altra banda, du en ocasions a la identificació fictícia entre una identitat agreujada («noltros») prèvia a la arribada del turisme i les migracions, la titularitat legítima de «les nostre illes», i finalment la possessió d'un sentiment d'unió a la terra: els «de fora» n'estarien mancats. Al cas balear, per contra, no hi ha motius per pensar que les dinàmiques que duen al canvi ecològic responguin a interessos i valors adscriuibles a grups identificables en raó dels seus orígens culturals abans que a la seva condició sociopolítica. En general, els intents de subsumir sota una mateixa categoria teòrica les conseqüències ecològiques i culturals del mutant món contemporani —com ara la de «sustentabilitat social», entesa alhora com a conservació de la capacitat de càrrega i de la identitat social (Picornell i Picornell, 2002: 45); o les de «capacitat de càrrega psicològica» o «llindar de tolerància» (Fullana i Ayuso, 2001: 32)— extrapolen fal·laçment una noció biologicista de població (rígida, monològica i determinista) a l'àmbit social.

Finalment, hem vist que mentre el territori com a tal no es consumeix, certs usos i dimensions del territori sí que ho fan. Aquí també podem destriar dues dimensions interrelacionades del territori com a espai habitable —més que sostenible. D'una banda, sovint el sentit comú orientador de la vida quotidiana abans del turisme ha estat arrelat a uns espais físics i simbòlics transformats sobtadament; en aquest sentit, la defensa del territori refereix també a la defensa d'un món de la vida «colonitzat» (Habermas, 1981) per la urbanització i l'aparició de noves institucions, valors i identitats. Com a reflex de la tensió entre modernitat i tradició, el món acossat és dipositari de formes de cohesió intensa, confiança i previsibilitat que la mercantilització, desintegració familiar i individualització de la nova època dilueixen. No obstant això, assimilar aquesta noció de solidaritat tradicional als valors universals (Maria, 2002) deu ser correcte només en certes circumstàncies: en altres casos, aquest també pot ser l'espai per a l'autoritarisme com a via de resolució de conflictes (Manera, 2001), d'una moral pagesa jeràrquica i quasi estamental (Miquel, 2000), d'una subcultura política oligàrquica i clientelar (Valdivielso, 2001).

D'una altra, el que es consumeix a mesura que avança el ciment és el conjunt dels bens comuns. El debat mantingut durant el tercer *boom* entre els defensors dels *business as usual* i les posicions conservacionistes ha pres sovint la forma d'una tensió entre formes diferents d'entendre la propietat. La construcció i els canvis d'usos a certes propietats jurídicament privades afecta a les possibilitats d'usar i gaudir els espais circumdants —que queden afectats al menys des del punt de vista estètic-paisatgístic— i fins i tot els propis espais transformats en quant al usos recreatius que se'n feien. En qüestions territorials tota propietat privada té una dimensió pública, de bé comú, la defensa de la qual està també darrera la consigna per evitar que «el territori balear empitjori».

De fet estariem davant un conjunt de conseqüències negatives del procés de desenvolupament que, a diferència d'aquell 80% d'impactes exportat en forma de petjada ecològica, no pot ser externalitzat. A diferència dels mals derivats de la contaminació o l'exhauriment de recursos, que poden ser relativament emmascarats (exportant insostenibilitat), la pèrdua de qualitat dels bens i espais comuns en el medi local és una experiència molt més directa. La sensació d'angoixa, aclaparament, saturació o congestió derivades de l'explosió del parc mòbil de vehicles, d'embarcacions d'esbarjo, d'ocupació urbana i viària formen part de l'imaginari col·lectiu a més de ser el primer motiu d'insatisfacció del turista (Bardolet, 2000) tant com del resident (Elzo *et al.*, 2002). La pèrdua d'habitabilitat com a subproducte del desplaçament dels jocs de suma positiva en la dinàmica social de producció i distribució, cap als resultats de suma negativa, és una realitat *pràctica* a la cotidianitat balear. Aquest substrat ha contribuït a que la sostenibilitat es convertís en un problema polític, social i cultural cabdal per a les Illes, i que la concepció de la crisi promoguda per l'ecologisme es convertís en «sentit comú» fins i tot tallant transversalment algunes divisions polítiques clàssiques.

Aquí resideix una forma d'entendre la crisi substancialment diferent de la visió apocalíptica de la superació dels límits naturals. De fet estariem davant un cas d'acumulació d'innombrables externalitats aïllades, derivades de l'ús de bens comuns per part d'agents privats moguts per una racionalitat instrumental i orientats a maximitzar els ingressos econòmics: especialment en el mercat immobiliari i en el turisme residencial i vacacional, legal o no —al menys un 20% de l'oferta turística és

il·legal (Picornell i Picornell, 2002). A cada nova passa la qualitat i quantitat del bé públic —com un paisatge o la pròpia «calma»— es redueix a mesura que s'incrementen els costos marginals de l'accés per a cada agent privat; el que és racional individualment es converteix en irracionalitat a nivell agregat. Així, més que com col·lapse ambiental, la crisi podria quedar assimilada a la noció de «tragèdia dels comuns». Aquesta idea, llençada originalment per Hardin (1968) per promoure polítiques de control de natalitat al «tercer món», es fa servir sovint a l'economia ambiental d'arrel neoclàssica per explicar la crisi ecològica com a falta de drets de propietat sobre els recursos naturals, el que, als models d'acció dels què parteix, implica la sobreexplotació quan qualsevol productor se'n pot beneficiar sense límit de l'ús de bens comuns. Segons Riera això és el que passa amb els hotelers i les places hoteleres, que troben un espai obert a preu zero: el territori (2002: 117); el mercat no funciona a falta de preus pels bens comuns, i es produeix l'exhauriment.

La noció original de tragèdia dels comuns queia en algunes confusions importants (Valdivielso, 1998). Entre d'altres, per exemple, confonia la propietat col·lectiva de les terres comunals al món precapitalista amb la no-propietat, amb la falta absoluta de regulació social de l'accés. A més, identificava els bens lliures amb els «recursos naturals», com si qualsevol servei natural pogués ser per igual privadament apropiat i alienat. Finalment, com ocorre a altres posicions neomalthusianes, a relacionar la crisi amb el nombre d'actors, no amb el seu consum, amb els seus impactes —com hem dit, a l'espècie humana no són homogenis. La noció de consum de territori pot fer caure en aquestes confusions, si bé, contràriament, també permet fer una lectura més acurada del cas balear. De fet, es manifestaria un conflicte entre dues nocions diferents de la propietat que s'ha de protegir: la *privada* dels promotors i hotelers, la *pública* de l'ideari ecologista. Al darrer cas, se subratlla aquella dimensió comuna dels bens ambientals en tant afecten al seu entorn, per molt que hagi títols privats de propietat; i fins i tot la reivindicació del caràcter inapropiable de bens intangibles —la calma, la seguretat, el paisatge—, irreductibles a recursos naturals alienables: casos, en qualsevol cas, de determinació d'«òptims» davant els quals la llei de l'oferta i la demanda és miop (Jacobs, 1996; Valdivielso, 1998). La lluita ambiental seria en aquest cas un embat per desfer el desequilibri existent en la institucionalització i la protecció jurídica en benefici de la dimensió privada del dret a la propietat contra la pública.

En definitiva, la polisèmia del concepte de «defensa del territori» no permet fer un únic diagnòstic del procés de construcció social de la crisi ecològica. Com hem vist, hi ha un substrat pràctic que ha facultat l'articulació d'un «nou sentit comú» simultani a l'aparició d'impactes ecològics junt amb d'altres que estrictament podem qualificar més bé de culturals, socials i polítics. Aquesta conscienciació traduïda en pressió de l'opinió pública i mobilització popular ha estat sempre a l'origen de les mesures empreses per les autoritats autonòmiques i locals per tal de regular les condicions de desenvolupament del turisme i de la construcció; arribades, malgrat tot, «misses dites». En qualsevol cas, avaluar l'èxit del moviment en relació als canvis legals o fins i tot al seu compliment pot amagar la seva força per crear aquests ponts, noves mirades a la realitat, nous hàbits i normes —en definitiva, un canvi cultural. El canvi ecològic mesurat tècnica o científicament no s'hauria convertit en crisi *social* sense la creació de ponts discursius, sense l'activació de la societat civil i de l'aparició de l'opinió pública com a un espai polític, en què l'interès general és discutit, definit i, com a resultat de conflictes socials, consensuat i no només imposat. L'essència «polèmica» d'aquest conflicte ens permet arribar a algunes conclusions.

El canvi, com és comú a altres casos de conflicte ambiental, s'ha degut bàsicament a la conscienciació i mobilització pública de sectors especialment actius de la societat civil, abanderats per moviments socials, associacions i en darrer terme, organitzacions (incloses algunes polítiques). Des dels conflictes ambientals desencadenats a rel de la defensa d'espais naturals d'especial valor paisatgístic i ecològic, als setanta i vuitanta; passant per les mobilitzacions contra el *boom* del ciment durant els noranta; fins al recent conflicte per l'ecotaxa, l'impuls que ha cobrat l'esfera pública permet rompre amb la visió de la societat balear com a purament reaccionaria, desmobilitzada i premoderna.

D'una banda, la pràctica discursiva democràtica i generalment oberta que ha servit de fluït a la trobada d'idees i experiències han permès un grau molt alt d'acceptació i legitimitat al discurs de la defensa del territori i la crítica del model de desenvolupament. Encara que això no s'hagi traduït en una política de consens pel territori o en un acord ample per transformar el cànon de creixement, els col·lectius més reticents a les reformes no han pogut oferir un discurs ambiental clar, ni tan sols de tipus tecnocràtic o neoliberal. Aquest fet sorprèn donada la forta dependència que les

principals activitats econòmiques tenen d'un entorn valorat, segur i tranquil, si bé la forta inèrcia de les polítiques desenvolupistes tipus *laissez faire* —a l'arrel de l'anarquia que defineix el terme *balearització*— exclou en gran mesura la inclusió decidida de la qüestió ambiental en visions patrimonialistes i corporativistes de la política. Malgrat això, la fuga endavant no pot obviar el que hem anomenat substrat immanent de la crisi, ni, en conseqüència, aquietar una divisió social tan forta que ens permet entendre l'eix dreta-esquerra més enllà dels termes clàssics.

Des d'un enfocament clàssic, políticament, l'electorat balear està majoritàriament situat a la dreta (Saurina, 2003). No obstant això, les associacions de voluntariat, especialment les de tendència ecologista —històricament i doctrinal a l'esquerra—, gaudeixen d'un grau de suport i reconeixement social superior a la resta d'Espanya (Elzo *et al.*, 2002). Es pot argüir que els tipus d'implicació i de voluntariat que es diu defensar està enfocat a l'entorn immediat (Gadeso, 2002) i desproveït d'esperit transformador, però el cert és que l'ecologisme del qual té experiència el ciutadà balear ha estat dels seus orígens enfrontat a sectors econòmics especulatius i polítics reaccionaris. És a dir, parlem d'una cultura política que ha sobreixit l'espai que com a política radical la perspectiva ortodoxa li assigna, per guanyar també algunes posicions que segons els canons clàssic són sociològicament i política més moderades i fins i tot conservadores.

Finalment, el propi procés de debat de llarg abast afavoreix un imaginari bàsic en transformació i enriquiment, i que hores d'ara continua viu a l'arena en que se troben moviments socials, intel·lectuals i científics, sectors professionals i educatius, i tota una pluralitat de diferents espais a l'opinió pública i la societat civil sensibilitzats amb allò que s'ha anomenat «valors postmaterials». No sembla agosarat mantenir que junt amb el moviment per una altra globalització, i a diferència dels moviments obrer i del nacionalista, l'ecologista manté un raser mínim alt d'activisme i reflexivitat. Resultat d'això és la tendència cap a interpretacions de la crisi compromeses amb valors d'àmbit creixentment universal, com ara en la connexió entre injustícia i sostenibilitat, l'ampliació de la comunitat rellevant fins i tot a generacions futures, la reconstrucció del que és local a partir del que és global, el desplaçament de l'imaginari de «la nostra terra» al d'«el planeta Terra», l'assumpció d'identitats obertes basades en una eticitat de tipus cívic més que ètnic, etc. És a dir, una ideologia ecologista *strictu sensu*, més

orientada a l'acció transformadora i a l'anàlisi i la intervenció també en espais més antropitzats com els urbans, que conviu amb tota una tradició molt arrelada fortament conservacionista, orientada a la protecció de certs indrets però sovint mancada de narratives obertes a la complexitat cultural, social i ambiental d'aquesta nova època. De la fluïdesa del contacte entre aquestes subcultures depèn també la forma concreta en que la crisi és construïda i experimentada a cada moment —en definitiva, què vol dir sostenibilitat i territori—, i el pes específic que tenen els diferents elements en joc —més o manco igualitaristes, neomalthusians, etc.— així com els motius de la moral tradicional que són o no valorats.

REFERÈNCIES

- AGUILÓ, E. (1990): «La economía balear al final de la gran expansión», *Papeles de economía española*, 45, 137-150.
- ANDREU, N. ET ALTRI (2003): *La mesura de la sostenibilitat del turisme en les Illes Balears*, CITTIB.
- ANDREU, N. ET ALTRI (2003a): “El quart boom? Tendències de consum de recursos naturals a les Illes Balears”, *Revista de Geografia*, nº. 3, en procés d'edició.
- BARDOLET, E. (2002): «Introducción sobre la evolución del turismo en el decenio 1990-2000», a M. Picornell, i A.M. Pomar, *L'espai turístic*, Institut d'Estudis Ecològics.
- BERGER, P., I LUCKMANN, T. (1996): *La construcció social de la realitat. Un tractat de sociologia del coneixement*, Herder, Barcelona.
- BLÁZQUEZ, M., MURRAY, I., I GARAU, J.M. (2002): *El tercer boom. Indicadors del turisme de les Illes Balears 1989-1999*, Lleonard Muntaner.
- BLÁZQUEZ, M. (2002): “¿A qué se destina la ecotasa?”, a X.M. Santos Solla (ed.) “La Geografía y la gestión del turismo: VIII Coloquio de Geografía del turismo, ocio y recreación”, Santiago de Compostela, 7-8 de noviembre, 127-133.
- BOWLES, S. I EDWARDS, R. (1990): *Introducción a la economía: competencia, autoritarismo y cambio en las economías capitalistas*, Alianza.
- CARBONERO, M^a. A., ET ALTRI (2001): *L'espai social de la exclusió a les Balears. Una proposta d'àrees d'atenció preferent*, Estudis econòmics i socials Sa Nostra, Palma.
- CES (2002): *Memòria del CES sobre l'economia, el treball i la societat a les Illes Balears 2001*.
- DOHERTY, B. (2002): *Ideas and Actions in the Green Movement*, Routledge.
- DRYZEK, J. (1997): *The Politics of the Earth. Environmental Discourses*, Oxford U.P.
- ELZO, J., ET ALTRI (2002): *Joves Balears*, Sa Nostra.
- FULLANA, P., I AYUSO, S. (2001): *Turismo sostenible*, Rubes.
- GADESO (2002): *Els ciutadans i la sostenibilitat a les Illes Balears*, Conselleria de Medi Ambient del Govern de les Illes Balears.
- HABERMAS, J. (1981): «New Social Movements», *Telos*, vol. 49.
- HARDIN, G. (1968): «The Tragedy of the Commons», *Science*, 162, 1243-1248.
- JACOBS, M. (1996): *La economía verde*, Icaria, Barcelona.
- MANERA, C. (2001): *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Lleonard Muntaner.
- (2001a): «El factor humà, palanca del creixement a les Balears», *Informe econòmic i social de les Illes Balears*, Sa Nostra.
- (2002) «Una economia turística sòlida en un context incert», *Última hora*, 16 de juny del 2002.
- MARIA I BALLESTER, M.A. (2002): «Transformació de la societat i moviments socials a Mallorca», *XVII Seminari Blanquerna*, 29 de setembre.
- MASCARÓ, P. (1995): «La economía balear, una frágil estructura social de acumulación», a M^a A. Carbonero *et al.*, *Formación, inserción y mercado segmentado*, CCOO, Palma.

- MURRAY, I. (coord.) (2003): *Estratègia per a la Sostenibilitat de les Illes Balears*, Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear. <www.forumsostenibilitat.org>.
- MURRAY, I., I VALDIVIELSO, J. (2001): «La economía balear y el medio ambiente», a J.L. Reina, *Mercado de trabajo balear 2000*, Gabinete Técnico CC.OO. Illes Balears.
- MELIÀ, J. (1990): *La nació dels mallorquins*, Moll.
- MIQUEL, A. (2000): *El campo en la cabeza. Pervivencia del agrarismo en la construcción de la identidad*, La Catarata.
- PICORNELL, C. I M. PICORNELL (2002): «L'espai turístic de les Illes Balears», a M. Picornell i A.M. Pomar (eds.), *L'espai turístic*, Institut d'Estudis Ecològics.
- PONT VIDAL, J. ET ALTRI (2002), *Noves formes de mobilització social a les Terres de l'Ebre*, estudio para la Fundació Jaume Bofill, (Publicado como *La lluita per l'Ebre*, Mediterrània, 2002).
- REINA, J.L. (coord) (2001): *Mercado de trabajo balear 2000*, CCOO, Palma.
- (2001a): «Empleo y calidad de empleo» a Empleo y calidad de empleo en el mercado de trabajo balear, Monograma.
- REINA, J.L., I MIQUEL, A. (1998): *Políticas de mano de obra en las empresas baleares*, CCOO, Palma.
- RIERA, T. (2002), «El valor d'ús turístic dels espais naturals protegits a Mallorca», a M. Picornell i A.M. Pomar (eds.), *L'espai turístic*, Institut d'Estudis Ecològics.
- RIUTORT, B. (2001): *Razón política, globalización y modernidad compleja*, El viejo topo, Madrid.
- RIUTORT, B., ET ALTRI (2003): *Treball, sostenibilitat i cohesió social a les Illes Balears*, a Murray (coord.), *Estratègia per a la Sostenibilitat de les Illes Balears*, Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear.
- RULLAN, N. (1999), «De la cova de Canet al Tercer Boom turístic. Una primera aproximació a la geografia històrica de Mallorca», a VV.AA. *El medi ambient a les Illes Balears. Qui és qui?*, Sa Nostra.
- SAURINA, M^a DEL MAR (2003): «Islas Baleares», a Bartomeu, o. (ed.), *La competencia política en la España de las autonomías. El eje izquierda-derecha en las comunidades autónomas*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona.
- VALDIVIELSO, J. (2000): «La tragedia de la razón instrumental: los bienes comunes», *Taula*, 33-34.
- (2001): «Poder y hegemonía en la batalla de la ecotasa», a J. Valdivielso (ed), *¿A qué llamamos ecotasa?*, Monograma.